
Mirsad D. ABAZOVIĆ¹

Fenomen postratne detraumatizacije²

Post-war detraumatization phenomenon

Sažetak

Svaku društvenu pojavu ili društveni fenomen treba promatrati ne u statičkom, već u dinamičkom smislu. To se, sljedstveno ovome, odnosi i na torturu i traumu te pomoć žrtvama torture i nasilja, odnosno traumatiziranim osobama. Uzroke torture, subjekte i objekte torture, posljedice torture i bivstvovanje traumatiziranih osoba potrebno je opservirati u višeznačnom i višeslojnom smislu. Odnosno, u razmatranju ovog fenomena trebalo bi pristupiti interdisciplinarno, a u društvenoj kurativi traumatiziranosti neophodno je sinhronizirano djelovanje više različitih subjekata. Traumatiziranost treba promatrati sa aspekta njene datosti (ono šta ona jeste, kakve je sadržajnosti, obimnosti, kompleksnosti itd.) i sa aspekta njenog trajanja. Nije problem njena datost ukoliko bi se stanje zadržalo samo na tome. Postoje različiti mehanizmi i različite institucije koje mogu uspješno i efikasno vršiti i izvršiti misiju detraumatiziranja. Međutim, problem nastaje kada, usljed različitih društvenih uvjetovanosti, imamo kontinuitet traume ili još gore, retraumatizaciju već jednom traumatizirane osobe. Kad o ovome govorimo, mislimo na traume koje su posljedica minule agresije na Bosnu i Hercegovinu i rata u Bosni i Hercegovini.

Građanin X je u proteklom (promatranom) periodu bio najčešće multitraumatiziran. Odnosno, u jednoj osobi imamo gubitnike i stradalnike istovremeno i to po više osnova. Najčešće se jednoj

---

¹ Dr. sci., docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

² Ovaj tekst je pisan u povodu obilježavanja internacionalnog dana UN u podršci žrtvama torture, koji je ustanovljen Rezolucijom Skupštine UN 12.12.1997. godine. Podrška žrtvama torture podrazumijeva potpunu eradikaciju – iskorjenjivanje torture i efektivno funkcioniranje konvencija protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih i degradirajućih tretmana ili kažnjavanja koje ulazi u područje torture prema definicijama o torturi.

osobi desilo nezakonito uhićenje, fizičko i psihičko maltretiranje, jedno ili više usmrćenja članova obitelji ili bliže rodbine, ili prijatelja i na kraju progon sa domicilnog staništa. Sve posljedice traumatiziranosti tim povodima moguće je u jednom uređenom društvu neutralizirati i tu osobu potpuno revitalizirati kako u njenoj psihofizičkoj supstanciji, tako i ambijentalno. Međutim, Bosna i Hercegovina nije uređena država, a bosanskohercegovačko društvo je razbijeno i rastrojeno. I upravo ovdje leži bit problema detraumatizacije traumatiziranih osoba u nas. Međutim, prethodno treba razjasniti pitanje jednog termina koji se veže za traumatizirane osobe, a koji je potpuno neutemeljeno u upotrebi. Naime, u općoj komunikaciji, u javnosti, pa čak i u nekim naučnim krugovima, govori se da traumatizirane osobe treba raznovrsnim tretmanima *REsocijalizirati*. Nužno je ovom prilikom potpuno jasno kazati da je elementarno pogrešno govoriti o resocijalizaciji traumatiziranih osoba. Jer, osobe podvrgnute torturi, i na toj osnovi nosioci traume, nisu nikada bile asocijalne ili imale asocijalno ponašanje pa da bi ih trebalo *REsocijalizirati*. Te osobe su samo žrtve asocijalnih ponašanja asocijalnih osoba i samo se za izvršioce torture može govoriti da bi trebali biti na tretmanu resocijalizacije. Dakle, u općem fenomenu torture i traume postoji i potreba resocijalizacije, ali ne za objekt torture, nego za subjekt asocijalnog ponašanja koji je torturirao drugu (drugu) osobu, jer je trauma posljedica takvog ponašanja.

U sociološkom smislu, za traumatizirane osobe trebalo bi vezati termine *revitalizacija društva*, *humanizacija ambijenta*, *adaptacija*, *humana reanimacija* i *reafirmacija prvotnog identiteta ličnosti*. Ovom prilikom nećemo u potpunosti elaborirati svu složenost onoga šta je fenomenološka esencija bekgraunda ovih termina, ali ćemo dati neke punktacije.

Agresija na Bosnu i Hercegovnu, u periodu od 1992. do 1995. godine, nije imala za cilj samo teritorijalno osvajanje ili teritorijalnu destrukciju ove države, nego je istovremeno, svim poznatim i raspoloživim (u potpunosti nedozvoljenim) sredstvima, izvršen udar na bosanskohercegovačko društvo sa svim njegovim egzistentnostima i koegzistentnostima. Bosanskohercegovačko društvo je razbijeno u ekonomskom, kulturalnom, religijskom, tradicijskom, normativnom i običajnom smislu. To je objektivno dovelo do konstituiranja potpuno novog društvenog ambijenta (ili mnoštva mikroambijenata) u do tada relativno harmoničnom

društvenom miljeu. Izmijenjena je demografska, etnografska, nacionalna, socijalna, vjerska, tradicijska i normativno-pravna struktura gotovo svih urbanih i ruralnih lokaliteta u Bosni i Hercegovini. I kakva je sad ovdje sveza sa *traumom* i *detraumacijom*?

Jednom istraumatizirana osoba je sa "paketom" traumatičnosti "izbijena" iz svog predašnjeg autentičnog ambijenta i progonom ili raseljavanjem (što je značajno traumatsko stanje) instalirana u novi, za nju, znatno neobjektivan ambijent. Pored općih problema adaptacije, ta osoba nailazi na niz objektivnih problema instaliranim u subjektivna ponašanja zatečenika i autohtonika tog novog ambijenta, bez obzira da li je riječ o destinacijama van granica Bosne i Hercegovine ili odredištima u njenim granicama. To novo ambijentalno stanje izaziva nove frustracije koje, logično, ne da doprinose detraumacijom, nego prethodnu traumu još više fiksiraju, a nerijetko generiraju usložavanje i multipliciranje traume. U ovom smislu treba imati na umu neke opće relacije koje mogu biti promatrane kao zajedničko stanje mnogobrojnim subjektima, ali i kao egzistencijalno stanje svakog subjekta ponaosob, odnosno onih subjekata koji su bili izloženi jednodimenzionalnoj ili višedimenzionalnoj torturi, dehumanizaciji i onečovječenju.

Pozabavit ćemo se, ali samo na nivou naznačnosti, nekim od tih relacija.

Prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, mnogi subjekti ratne torture živjeli su u uvjetima kompaktnosti obitelji (bez obzira šta je ta osoba u obitelji bila – supružnik, majka, otac, dijete, djed, nana...). Tijekom agresije, takva obitelj je doživjela brutalno dekomponiranje, najčešće gotovo isključivo krajnje nasilnim putem (ubojstva, nezakonita i nehumana zatočenja i uzapćenja, nedefinirani nestanak, progon, osakaćenje, psihička degradacija i dr.). Sve su to bitni i materijalni elementi traumatiziranosti u svom korjenu, ali i bitni elementi za kontinuitet trajanja traume, budući da, najčešće, o vraćanju obiteljskog života na prethodno (predratno stanje), gotovo da nije moguće ni govoriti, a u mnogobrojnim slučajevima i nemoguće.

Nadalje, mnogobrojni pojedinci su promijenili, s aspekta suštine, ambijent u kojem su obitavali i prema kojem su u potpunosti formirali svoj sveukupni kulturalni habitus. To se odnosi na promjenu (nasilnim putem) mjesta življenja. Dosta

seoskog stanovništva je premješteno u gradove, a većina gradskog stanovništva je postala prinuđenom da život nastavi živjeti u seoskom ambijentu. Promjena mjesta stanovanja na relaciji selo grad (unutarnja migracija) u normalnim društvenim uvjetima nije ništa neobično i ne nosi sa sobom neke posebne probleme. Ali nasilno premještanje, bez prethodne psihološke i materijalne pripreme je, u pravilu, traumatizirajuće. Neuporedivo je teža situacija sa migracijom (dakako, nasilnom) na relaciji grad – selo. Pored toga što je, uz sve probleme adaptacije, ovaj fenomen značajan za dodatnu traumatizaciju, tu se javlja i širi društveni problem, a to je veoma teško prilagođavanje “dođoša” i domicilnog stanovništva, što nerijetko proizvodi značajne konflikte, koji predstavljaju novu traumatizaciju već traumatiziranih osoba.

Dodatnu traumu, u punom značenju, predstavlja i novi materijalni status kako promatrane osobe tako i osoba koje su uz njega, u egzistencijalnom smislu, na bilo koji način vezane, što se odnosi na za zaposlenost, odnosno izvore osnovnih prihoda. Osoba koja je bila zaposlena i ličnim angažmanom materijalno izdržavala sebe i svoju obitelj, nasilno je postala nezaposlena i to bez perspektive za zapošljavanje i življenje od svog rada i vlastitih sposobnosti (kvalifikacija).

Uz ovo, značajna je i relacija u sferi obrazovanja. Zapravo, već obrazovana osoba od te svoje obrazovanosti, u konkretno radnom smislu, gotovo da i nema više nikakve koristi. To je jedna strana medalje tog pitanja. Druga je što je obrazovana osoba, često, došla u manje obrazovanu (nekorektno nazvanom tzv. primitivnijom) sredinu gdje su dodatni konflikti gotovo neizbježni, ako ništa drugo, a onda na psihološkoj ravni u smislu tzv. povlačenja u sebe, odnosno dovođenja sebe u stanje introvertnosti. Isto je i sa neobrazovanom ili nedovoljno obrazovanom osobom koja je nasilno došla u ambijent više ili visoke razvijenosti od onoga šta ta osoba objektivno može percipirati a da ne dolazi u stanje, makar i latentnih, nesporazuma sa tom novom sredinom. Treća strana istog problema (obrazovanost-neobrazovanost) je u tome što je veoma teško obezbijediti uvjete za vlastito prekvalificiranje ili pak školovanje svoga potomstva, a to je posebno izraženo kod osoba koje su bile prinuđene da iz grada budu deportirane u seoski ambijent ili u slučaju prelaska iz većeg grada koji npr. ima visokoškolske institucije u sredinu koja to nema unutar svoje ukupne infrastrukture.

Poseban fenomen je i u pogleda običajnosti, kojega svaki čovjek unutar svoje mentalne strukture posjeduje. Svakom čovjeku je potrebno dosta vremena i gotovo savršeno tolerantan društveni ambijent pa da elemente svoje običajnosti uklopi sa novim običajnostima ili pak da neke svoje običaje (koji su bili i običaji sredine u kojoj se rodio i proveo dotadašnji životni vijek) odbaci i prestane ih prakticirati. Međutim, ukoliko je primoran da tu svoju običajnost usljed prisile (od podsmijeha i izrugivanja do fizičkog ataka) reducira, prikrije ili je se odrekne, to zasigurno može predstavljati težak udarac na njegovo mentalno zdravlje (već dobrano rovito prethodnom traumatizacijom) da su posljedice veoma teške, uključujući čak i suicidalnost. Nadalje, ukoliko je prinudni odlazak kao krajnju destinaciju imao inozemstvo, uz sve navedeno, javlja se i dodatan problem, a to je nepoznavanje jezika, običaja, tamošnjeg zakonodavstva, ishrane itd., itd.

Uz sve navedeno, za pojedinca predstavlja i veliki problem što je u prethodnom periodu (prije izvršene prisile nad njim) bio relativno dobro ili solidno informiran, uklopljen u društvene tokove i standarde, a sada je na margini događaja, dakako s aspekta reduciranog informiranja, nerijetko krivog informiranja, pa i potpunog dezinformiranja, što ga može dovesti u stanje zabuna, zabluda, zavedenosti i inferiornosti, u krajnjem slučaju dovodi ga do toga da postane obični homoid, a u lakšem slučaju, sa nimalo bezazlenim posljedicama, da bude transmitter nečije volje i kao takav ne subjekt društvene zbilje, nego objekt manipulacija za nečije, najčešće, uskogrude ciljeve.

Kada se na sve ovo doda da je najveći broj obitelji u predratnom periodu na potpuno zadovoljavajući, zadovoljavajući, ili relativno zadovoljavajući način imao riješen statambeni problem, a sada je bez vlastitog krova nad glavom, onda je slika potpuno zaokružena.

U vezi sa svim navedenim, ovdje se pojavljuje problem adaptacije, odnosno neadaptacije, što je preduvjet nastavljanja kontinuiteta traumatiziranosti sa longitudinalnim karakterom. Međutim, gotovo identičan problem sa adaptacijom je i kada se, primjenom raznovrsnih društvenih mjera, X traumatizirana osoba vrati u svoje domicilno područje. I tamo je stvoren gotovo u potpunosti različit društveni ambijent od onoga kojeg je ta osoba svojevremeno pod pritiskom, dakle traumatizirajuće, napustila. Taj stari/novi ambijent nema više prvotna obilježja u ekonomskom, kulturnom, obrazovnom, vjerskom, tradicijskom,

sigurnosnom, zdravstvenom, prijateljsko-poznaničkom i drugom smislu. Dakle, nužnost ka novoj adaptaciji. Uglavnom, u sadašnjim uvjetima, traumatizirana osoba nema adekvatnog ambijenta za kvalitetnu humanu autoidentifikaciju koja korespondira sa drugim zaokruženim personalnim i društvenim identitetima. Naprimjer, šatorska naselja, segregacija u obrazovanju, diskriminacija u ekonomskoj sferi, forsirajuća i instrumentalizirana vjerska i tradicijska ikonografija, subjektivizirana sigurnosna i politička situacija i drugo, samo djeluju frustrirajuće, a ne relaksirajuće i ne mogu biti faktori uljuđenja nego dalje mentalne i uopće društvene destruktivnosti i dehumanizacije. A humana reidentifikacija i autoidentifikacija je jedan od elementarnih preduvjeta detraumatizacije koja se vrši primjenom raznovrsnih mjera i postupaka različitih društvenih subjekata, u skladu sa suvremenim civiliziranim normama humanističke provenijencije.

Šta bi trebalo činiti?

- Neophodno je raditi na reintegraciji bosanskohercegovačkog društva, odnosno reafirmaciji onih vrijednosti koje znače humanu koegzistenciju objektivnih različitosti u jednom višenacionalnom, viševjerskom, višetradicijskom, općenito višekulturalnom društvu.
- Striktno poštivati i provoditi zakone u svim oblastima, koji su doneseni na demokratski način i demokratskim putem, u legalnim i legitimnim državnim institucijama, a na svim nivoima i u svim sredinama, dopustivim i raspoloživim sredstvima i metodama eliminirati praksu volontarističkog ponašanja u ime uskogrudih političkih ili nacionalnih (nacionalističkih) interesa, koji se nerijetko u praksi izdižu na nivo općeobavezujućeg postulata, a u biti su jedna od suštinskih kočnica reintegraciji bosanskohercegovačkog društva, odnosno osnova su parcijalizacije i partikularizacije društvenih odnosa, što je i meritum spore ili nedostatne normalizacije ukupnog stanja u BiH.
- Nužno je razvijati mehanizme ekonomske reintegracije Bosne i Hercegovine, bez obzira na njeno unutarnje administrativno uređenje, a jačanjem ekonomskog fundamenta države, stvarale bi se elementarne pa i objektivne pretpostavke za brži, svestraniji, razuđeniji i kvalitetniji ukupni društveni razvoj, uključujući razvoj i dostupnost građaninu Bosne i Hercegovine kvalitetnije zdravstvene zaštite, kvalitetnijeg obrazovanja, razvijenije

kulturalne, informativne, sportske i druge humane ambijentalnosti.

- Razvojem demokracije, snažno reafirmirati poštivanje ljudskih prava i sloboda u skladu sa međunarodno prihvaćenim normama i standardima. Nažalost, u BiH je na sceni pokušaj uniformiranja i parcijalizacije ljudskih prava i sloboda u skladu sa politikama koje dominiraju na pojedinim područjima ove države, uz pritajenu ili naglašenu tendenciju da se ljudska prava i slobode determiniraju ideološkim habitusom političkih subjekata (uz potporu, istina neoficijelnu, dijelova vjerskih institucija) koji za sebe tvrde da predstavljaju kolektivnu narodnu volju, svijest i savjest, ili se pak pokušavaju artikulirati prema striktno nacionalnom interesu.
- Neophodno je raditi na stvaranju uljuđenog sigurnosno-odbrambenog sistema na teritoriju cijele Bosne i Hercegovine, što se prvenstveno odnosi na potpunu depolitizaciju. Taj sistem(i) trebalo bi da bude oslobođen od svega onoga što ne spada u kodeks sigurnosno-odbrambene bitnosti. Naime, aktualno funkcionirajući sigurnosni i odbrambeni sistem(i) nisu sistem, nego je riječ o tri subsistema (de jure dva, de facto tri) u kojima su struka i zakonitost u drugom planu (mada ima ponešto i struke i zakonitosti), a suštinski, njihov akvitet je u funkciji političko-nacionalnih oligarhija i dometi su im upravo onoliki koliko je omeđen teritorij koji kontroliraju te oligarhije.
- Neophodno je izjednačiti normativno pravnu regulativu općih i posebnih stanja individualnog i kolektivnog bivstvovanja na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine, bez obzira na njen unutarnji administrativni ustroj.
- Sistem obrazovanja bi trebalo kontinuirano usklađivati sa iskustvima i praksom zemalja razvijene demokracije. U obrazovnim institucijama svih nivoa važno je insistirati na objektivnom izučavanju edukativnih i spoznajnih zadatosti, a eliminirati vulgarnu ideologizaciju izučavane materije, posebno u oblasti nastave iz humanističkih nauka i sadržaja (prvenstveno se to odnosi na tzv. grupe nacionalnih predmeta).
- Efikasno i bez zadržke, na prostoru cijele Bosne i Hercegovine, vršiti progon i kažnjavanje nosilaca djela suprotnih međunarodnom humanom i ratnom pravu, a posebno nositelja i izvršitelja djela ratnog zločina i zločina genocida (na međunarodnim i domaćim pravosudnim instancama).

- Odstraniti iz prakse vulgarnu i uopće instrumentalizaciju nacionalnih, vjerskih i tradicijskih osjećanja stanovništva Bosne i Hercegovine, odnosno stvarati uvjete za uljuđeni dijalog u tim oblastima, uz afirmaciju različitih vrijednosti, ali da ta afirmacija ne znači kočnicu ili negaciju jedne vrijednosti drugoj.
- Ukoliko se u ovom pravcu bude gradila Bosna i Hercegovina, odnosno restauriralo bosanskohercegovačko društvo, a to bi trebao biti i pravac provođenja pa i dogradnje Dejtonskog sporazuma, onda bi se moglo govoriti o reafirmaciji bosanskohercegovačkog građanina, o njegovoj humanoj reidentifikaciji, a nesporno bi bilo moguće svaku svjesnu jedinku detraumatizirati u općedruštvenom, medicinskom, psihološkom, normativno-pravnom, političkom, vjerskom, tradicijskom i svakom drugom smislu.
- Dakle, ponovo dobiti čovjeka.

Summary

Each social phenomenon should not be viewed in statistical, but in dynamic sense. That applies to torture and trauma as well as help to victims of torture and violence, actually, to traumatized persons. Cause of torture, subjects and objects of torture, meaning and sense of consequences of tortures and existence of traumatized persons, needs to be observed in various levels. However, analysis of this phenomenon requires interdisciplinary approach. And in social healing of traumatization, all different disciplines need to be involved. Traumatization should be viewed through its essence (what it actually is, what is the content, extent, complexity etc) as well as from the aspects of duration. The problem is not essence of traumatism, if the condition is only based on that. There are different mechanisms and different institutions that can successfully and effectively conduct and realize mission of detraumatization. Anyhow, problem occurs due to different social conditions, when we have continuous traumatism or retraumatization of already traumatized persons. When we speak of this phenomenon, we refer to trauma that is consequence of past aggression and war in Bosnia and Herzegovina.